

Оригинални научни рад
УДК: 141.7 Фуко М.
608.3:141.7
DOI: 10.5937/zrffp54-45682

ДИСПОЗИТИВИ БЕЗБЕДНОСТИ (ФУКО О УПРАВЉАЊУ)

Бранко Љ. РОМЧЕВИЋ¹
Универзитет у Београду
Факултет безбедности
Београд (Србија)

¹ romcevic@fb.bg.ac.rs; <https://orcid.org/0000-0001-5802-0811>

Примљен: 25. 7. 2023.
Прихваћен: 17. 6. 2024.

ДИСПОЗИТИВИ БЕЗБЕДНОСТИ (ФУКО О УПРАВЉАЊУ)

Кључне речи:
владање;
регулација;
дисциплина;
биополитика;
управљање;
диспозитиви.

Сажетак. У овом тексту полазимо од теза о управљању, развијених у Фукоовим предавањима из 1978. године. Циљ нам је да преко њих доспемо до онога што је он назвао механизмима и инструментима сваког управљања, то јест до диспозитива безбедности. Да бисмо то постигли, разматрамо најпре разлику коју је Фуко повукао између вештине владања и вештине управљања, а потом и разлику између регулације и управљања. У том оквиру правимо осврт на списе у којима је Фуко увео питања биономи, дисциплине и биополитике и проналазимо да је у предавањима из 1978. направио далекосежну промену тиме што је биополитику, претходно одређену као регулациону технику, везао за управљање. У средишњем делу рада анализирамо његово тематизовање економског резона управљања и утврђивање либерализма као опште парадигме управљања која исходи друштвом које, како он каже, контролишу диспозитиви безбедности. Безбедносни програм, за разлику од оног дисциплинског, нема за циљ да било шта укине или сузбије, него да за сваку појаву одреди оптимални просек и границу прихватљивости. Диспозитиви безбедности су начин да се тај еквилибријум оваплоти у друштвеном телу. У завршном делу разматрамо два случаја примене Фукоових теза на период од почетка овог века, наглашавајући да фукоовска перспектива, кад се узму у обзир сви њени конституенти, није ни песимистична ни дистопијска, већ да ниједног тренутка не испушта планове отпора и конфронтације у односу на моћ која са свих страна долази и прети да субјекте претвори у непоколебљиво потчињене.

Увод

Већина новијих тумачења Фукоовог (Michel Foucault) рада тиче се његовог предавачког, углавном постхумно објављеног опуса, унутар ког филолошко-херменеутичка предност припада неколиким одсечцима које је лично одобрио за штампање. Један од њих је испис предавања од 1. фебруара 1978. године с течаја *Безбедносѝ, ѝеријорија, сѝановнишѝво*, који је крајем исте године објављен под насловом „La ‘gouvernementalité’”. Могао би се узети као осматрачница са чијег се обзора пружа поглед како на друге делове семестарске целине из које је издвојен тако и на концептуалне линије повучене кроз књиге *Надзираѝи и кажњаваѝи* (1975) и *Воља за знањем* (1976), а развучене све до последњих лекција о *parrhēsia*-и (1983–1984), те другог и трећег тома *Исѝорије сексуалносѝи* (1984). Тачка проблемске кондензације не налази се у неологизму који је Фуко извукао у предњи план него у појму *дисѝозиѝива безбедносѝи* као покушају да се захвати и обележи, како је рекао, суштински механизам и инструмент *свакоѝ уѝрављања*. Како бисмо до њега допрли, пажњу морамо свратити на појам из наслова рада.

Биоѝолиѝички оквир

Како превести израз *gouvernementalité*? У основи се, очигледно, налазе речи попут (герундија) *gouvernance*, (придева) *gouvernemental* и (глагола) *gouverner*. Њих би требало превести као *владање, владарско* и *владаѝи*, ослањајући се на стандард по ком се (именица) *gouvernement* преводи као *влада*. Међутим, тиме бисмо промашили оно што Фуко интендира. Да би дочарао до чега му је стало, он се у предавању од 24. јануара 1978. године позвао на разликовање Адолфа Тијера (Adolphe Thiers), по коме *le roi règne, mais ne gouverne pas*, што значи: *краљ влада, али не уѝравља*. За Фукоа је кључна била дистинкција између *règner* и *gouverner*, а будући да се оно прво не да превести друкчије но као *владаѝи*, ово друго мора бити *уѝрављаѝи*. Како онда пренети *gouvernementalité* у наш језик?

Вероватно би прва реакција при сусрету с том речју била да се у њој примети спој *gouvernement* и *mentalité*, односно веза између начина управљања и рефлексије о њима, што би аутоматски изнедрило кованицу *губерменталистички*. Тим путем ишли су Томас Лемке (Thomas Lemke) и Мичел Дин (Mitchell Dean). Према мишљењу Мишела Сенелара (Michel Senellart), то би било погрешно због тога што се „*gouvernementalité*” изводи из *gouvernemental* као и ’музикалност’ (*musicalité*) из ’музикалног’ (*musical*), или ’просторност’ (*spatialité*) из ’просторног’ (*spatial*), и означава, зависно од околности, стратешко поље односа моћи” (Senellart, 2004, стр. 406).² По томе, уколико *gouvernemental* јесте оно управљачко, *gouvernementalité* не може а да не буде *управљалност* или *управљаштво*. Да бисмо, не доводећи у питање логику њихове деривације, избегли незграпност таквих решења (праћену извесним семантичким недоумицама), предложимо дословни превод: *губерменталност*. Према Фукоу, та реч реферише на „скуп који конституише институције, процедуре, анализе и рефлексије, прорачуни и тактике који омогућавају вршење ове врло специфичне, премда комплексне форме моћи која за главну мету има становништво, за најважнији облик знања политичку економију, а за суштински технички инструмент диспозитиве безбедности. Друго, под ’губерменталношћу’ разумем тенденцију, линију силе која, на целом Западу, задуго није престала да води ка првенству оног типа моћи који можемо звати ’управљањем’ над свим другима: сувереношћу, дисциплином, и која је довела до тога да се развије, с једне стране, цела апаратура управљања и, с друге стране, цела једна серија знања. Коначно, верујем да би под ’губерменталношћу’ требало разумети процес, или пре резултат процеса којим је држава правде из средњег века, у XV и XVI веку постала административна држава и, мало-помало, ’управљачка” (Foucault, 2004a, стр. 111–112).

Објашњавајући рађање губерменталности, Фуко је потегао питање вештине управљања у опреци према обрасцу владања какав је детектовао Макијавели (Niccolo Machiavelli). Код потоњег је, држи он, сав напор био уложен у то да се прикаже како је владалац екстериоран у погледу владавине коју осваја, задобија или наслеђује. Према Фукоу, „трансцендентност

² Лемке каже да појам *gouvernementalité* „демонстрира Фукоову хипотезу о реципрочном успостављању техника моћи и форми знања. Семантичко повезивање управљања (*gouverner*) и начина мишљења (*mentalité*) индикује да није могуће проучавати технологије моћи без анализе политичке рационалности која их подупиरे” (Lemke, 2001, стр. 191). У књизи *Foucault, Governmentality and Critique*, коју је објавио осам година након Сенеларовог појашњења, то „семантичко повезивање” не помиње. И Дин инсистира на оном *mentalité* као рефлексивној компоненти управљања, али га не лоцира у етимологији самог неологизма, већ говори да је губерменталност и оно „како мислимо о управљању другима и собом у великом броју разноликих контекста” (Dean, 1999, стр. 325).

владаоца јесте принцип” чији се резултат огледа у томе да је „тај однос ломљив и да је непрестано у опасности” (Foucault, 2004a, стр. 95), па предмет чувања јесте владавина као *сисџем владаочевих релација* спрам поданика и територије, а не поданици и територија непосредно. Због тога је, сходно њему, Макијавели био заокупљен испитивањем употребе сила које оспособљавају владоаца да заштити своју везу са територијом и поданицима. Од XVI века стидљиво, а од XVIII наглашено, умешност владања бива, налази он, замењена вештином управљања. Њене најбитније карактеристике су *йлуралносй* и *иманенџносй*:

„Постоји много оних који управљају: отац породице, старешина манастира, педагог, учитељ у односу на дете или ученика; постоји више управљања, а управљање владара државом је у односу на то само један модалитет. С друге стране, сва та управљања одвијају се унутар самог друштва или државе... Истовремено плуралитет форми управљања и иманентност пракси управљања у односу на државу.” (Foucault, 2004a, стр. 96)

Према предавању од 1. марта с истог курса, владање (*conduite*) представља акт вођења себе и/или других и оно је, сматра Фуко, у западна друштва ушло преко хришћанског пастирства, а његов предмет је живот појединца. Управљање је, с друге стране, ако се позовемо на текст „Два огледа о субјекту и моћи” (1982), *владање владањима* (Fuko, 2010, стр. 403). Оно представља *сйровођење моћи* и његов је појам, према Фукоовом мишљењу, како стоји у тексту течаја *О уйрављању оним живим* (1980), „операционалнији од појма моћи”, под условом да се управљање не разуме у строгом смислу „врховне инстанце извршних и административних одлука државних система”, него као скуп „механизма и процедура који смерају владање људи, усмеравање њиховог владања, владање њиховим владањем” (Foucault, 2014, стр. 12). Објект управљања је живот људи као врсте.

Фуко у тексту „La ‘gouvernementalite’” каже да се управљање, пре него што се уобличило као популациони механизам, пробијало кроз три типа и три подручја: као управљање собом, управљање породицом и управљање другима. Прво спада у морал, друго у економију, треће у политику. Све се то, према његовом мишљењу, сводило на добро знани континуитет: ко не уме да управља собом, неће моћи да управља ни породицом, а ко није у стању да управља породицом – не може управљати државом. Међутим, породица, која се јавља као *пехис* управљања, у исто је време и слаб оквир да би се објаснило управљање мноштвом на какво претендује држава. Вештина управљања се, тврди он, деблокирала с демографским прирастом и отварањем перспективе становништва. Ширењем статистичких сагледавања, дотад резервисаних за мерења унутар административног апарата, почиње да се „открива и мало-помало показује да становништво има своје

сопствене регуларности: број смрти, број болесних, регуларност својих згода и незгода. Статистика такође показује да становништво садржи себи својствене ефекте, несводљиве на оне породичне: велике епидемије, ендемичне експанзије, спиралу рада и богатства. Статистика показује и да популација, преко свог премештања, својих начина рада, захваљујући својим делатностима, остварује специфичне економске учинке. Статистика је, омогућивши квантификацију феномена карактеристичних за становништво, довела до тога да се појаве специфичности несводљиве на мали оквир породице. Породица ће, осим кад се ради о претеклим моралним и религиозним темама, нестати као модел управљања” (Foucault, 2004a, стр. 107–108).

Према томе, настанком модерног доба породица није више средишњи модел управљања и пада на позицију инструмента за постизање управљачких циљева везаних уз сексуално понашање или рађање. Могло би се рећи да она више није основна него изведена хелија друштва.

Но, у тим медитацијама препознајемо не само ехо него и продужетак истраживања која је Фуко предузео неку годину раније (1976), у текстовима „Предавање 17. марта 1976” (са курса *Треба бранићи друштво*), „Карике моћи” (предавање из Баије) и „Право смрти и моћ над животом” (завршно поглавље *Воље за знањем*). Њихов лајтмотив је идеја да је човек хиљадама година био онакав каквим га је Аристотел портретисао – животиња која живи а приде политички егзистира – те да се у XVIII веку, на прагу биолошке модерности, то радикално променило тако што је сам живот постао оно што дотад није био: предмет политичког одлучивања. Моћ се, почев од тада, трансформише и прелази у *биомоћ*. Њу, према текстовима из 1976. године, сачињавају две технолошке породице: она која се рефлектује на људе у њиховим индивидуалним изведбама – *дисциплина*, и она која афицира људе као припаднике врсте – *диолиитика*. Фуко у тексту „La ‘gouvernementalité’” одбацује могућност наглих резова и одвајања подручја, јер, дисциплина, рођена и развијена кроз болнице, учионице, радионице и касарне, иако циља живот у његовој телесној индивидуалности (услед чега је Фуко назива и *анатомио-диолиитиком*), игра одсудну улогу и у управљању, будући да оно улази у све „финесе и детаље становништва” (Foucault, 2004a, стр. 110), обухватајући и оне строже дисциплинске.

Године 1978. није се радило само о дописивању и појашњавању ставова из 1976. године него и о далекосежној промени. У текстовима у којима је утврдио биомоћ као заједнички извор дисциплине и биополитике, Фуко је ову другу повезао не с управљањем већ са регулацијом. У најкраћем, индивидуе се дисциплинују, а популација се регулише. Међутим, на течају *Безбедности, теоријорија, становништво* регулација се везује уз дисциплину, па реченица „постоје две велике револуције у технологији моћи: откриће дисциплине и откриће регулације” (Foucault, 1981, стр. 194), којом

се раније сумирала темељна разлика (у) биомоћи, више нема смисла. Биополитика сада није регулациони нацрт становништва, јер „дисциплина регулише све” (Foucault, 2004a, стр. 47). Да ли бисмо смели рећи да се према том, измењеном и, како се чини, коначном распореду, регулација премешта са биополитике на дисциплину, а да за биополитику и послове са становништвом постаје надлежно управљање као владање владањима? Да, смели бисмо, али под условом да не изгубимо из вида претходно наведено Фукоово објашњење по ком се управљање распростире и на дисциплину и њене регулације, чиме се, што је круцијална промена у пољењу са радовима из 1976. године, губи основ за говор о две технолошке револуције. Сада револуционарна новост припада искључиво управљању и гуверменталности.

Управљање против регулације

Та је преинака афицирала и анализу дисциплинске моћи, изложу у књизи *Надзирајући и кажњавајући*. Паноптичко устројство модерних казнионица репрезентовало је, како је и казано, функцију савршеног суверена; у њему се дијада *видети* / *дији виђен* раздвојила и „онај који је потчињен у једном пољу видљивости и то зна, преузима на себе принуде моћи; он их спонтано изводи на себи самом, уписујући у себе однос моћи у коме симултано игра две улоге: он постаје принцип сопственог потчињавања” (Foucault, 1975, стр. 204). Тиме је требало да буде означена и растумачена, како је Фуко изнео, *затворска армијатура савременог друштва*. Током курса *Безбедности, теоријорија, становништво*, она се показује неподесном за разумевање савременог доба. Дисциплински надзор се у тим предавањима распознаје као алатка полицијског рада, а полиција, израстајући, према Фукоовом мишљењу, током XVII и XVIII столећа не тек у државну полуу него у државу саму, „не пролази кроз јуридикчки апарат, већ долази, као трајни државни удар, директно од краљевске моћи” – полиција „интервенише на регулаторан начин” (Foucault, 2004a, стр. 348). Као таква, дисциплинска и регулаторна, она од краја XVIII века постаје архаична и слабо употребљива за конституисање односа моћи какви одликују време које отпочиње с XIX веком.

Ради се о либерализму, с којим се управљање не упражњава као присила и принуда. Либерализам је на предавањима из 1978. године приказан као игра која значи „удесити да се реалност развија и да иде, следи свој ток у складу са сопственим законима, принципима и механизмима” (Foucault, 2004a, стр. 49). Наредне године, држећи курс о рађању биополитике, Фуко, напомињући да либерализам треба „студирати као општи оквир биополитике”, сугерише да се поменута игра састоји у томе „да се управља што

мање” (Foucault, 2004δ, стр. 24–25).³ С њом се дисциплински механизми, чија је сврха да уведу ред у образовне, медицинске, радне, војне или полицијске институције, не престајући да имају функцију и улогу, постављају у простор којим доминира њима стран програм.

Савез управљања и слободе, који испрва изгледа невероватно и немогуће, Фуко најдиректније експлицира у *Два ојлега о субјектју и моћи*, где, говорећи о томе како се при спровођењу моћи не ради ни о насиљу ни о борби, нити о јуридичкој принуди, каже:

„Када се спровођење моћи одреди као начин деловања на деловање других, када та деловања одредимо путем 'управљања' људи једних другима – у најширем смислу те речи – ту укључујемо један важан елемент: слободе. Моћ се спроводи само на 'слободним субјектима', уколико су они 'слободни' – а под тим разумемо појединачне, односно колективне субјекте који пред собом имају поље могућности у којем многа владања, многе реакције и разни начини понашања могу да заузму место... Када је човек у ланцима, у ропству, то није однос моћи, него физички однос присиле; однос моћи постоји када човек може да оде и, на крају крајева, побегне. Моћ и слобода, дакле, не стоје једна насупрот друге, међусобно се искључујући [...]; реч је о много сложенијој игри: у тој ће се игри слобода појавити управо као услов постојања моћи” (Фуко, 2010, стр. 404).

Шта у том контексту значи *управљање и што мање*? Управљање, фукоовски схваћено, јесте заплет силе и сагласности, па би његово умањивање подразумевало двоструко проређивање, како употребе силе тако и фреквенције позива или предлога на саглашавање, а, инверзно: што мање управљања имплицира афирмацију оног аранжмана по ком реалност „следи свој ток у складу са сопственим законима, принципима и механизмима”. То се, према течају о рађању биополитике, као и оном о

³ Могло би се доимати чудно то што Фуко крајем седамдесетих иступа као проponent либерализма, док се његово име повезивало с разним издањима радикалне левице. Чак и с маоизмом, чему је у великој мери допринео необичан разговор „О народној правди. Дебата са маоистима” (видети Foucault, 1972, стр. 340–368). Ако се опоравимо од почетног шока због тога што се један академски филозоф задесио у замало па герилском окружењу и завиримо у текст разговора, видећемо да се Фуко није солидарисао с маоизмом. Наиме, судови, чак и они народни за какве су се маоисти залагали, подржавају илузију – по Фукоу *идеологију* – неутралности између оптужбе и одбране, док се код народне правде ради не о три него о две стране: о масама и њиховим непријатељима. Не значи то да је Фуко био већи маоиста од маоиста с којима је разговарао – Бени Леви (Benny Lévy) и Андре Гликсман (André Glucksmann) – него да је, инсистирајући на томе да концепт суда не одговара замисли народне правде и да је истрајавање на судовима индикатор прикривања, упро прст у критично место преко ког се показује проблем или слабост у иницијалној поставци.

безбедности, територији и становништву, одвија као спонтана, не дисциплинско-полицијска, регулација или ауторегулација (*sic!*) ствари самих.

Тако смо се затекли у проблемској равни коју је, налази Фуко, одредила несагласност између *les politiques* и *les économistes*. Они први, од краја XVI века, „размишљају о форми рационалности управљања ради ње саме” (Foucault, 2004a, стр. 251) и у једном тренутку приспевају до концепта *државној разлоја* и регулација које он изискује. Насупрот томе, ови други увиђају да разноврдне предмете регулације карактерише оно што би се данас звало резилијентношћу. Како наводе, тешкоће узроковане високом ценом житарица неће се решити њеним регулацијским фиксирањем, него ће се таквим, условно речено насилним, скретањем већ заузетог, спонтаног тока изазвати невољност поседника да продају жито, што ће произвести несташицу и додатни раст цена. Одатле Фуко изводи закључак да нам „гуверменталност *politiques* даје полицију, а гуверменталност *économistes* уводи неке од фундаменталних линија модерне и савремене гуверменталности” (Foucault, 2004a, стр. 356). Које су то линије?

Ако регулација наилази на отпор, онда би се вештина управљања састојала не у томе да се он сломи већ у могућности да се интегрише. То би, наравно, био *laissez-faire* принцип, допуњен „извесним *laisser-passer* (пуштање да се ствари слободно крећу), извесним *aller* (пуштање да ствари иду својим током)” (Foucault, 2004a, стр. 43). Пустити да се одигра, да се креће и да задржи свој пут магистрални су правци којима пролази гуверменталност новијег доба. На тај начин, цени Фуко, економија се успоставља као нови управљачки ум, а „држави управљања, која се суштински тиче становништва и која се позива на инструментаријум економског знања, одговарало би друштво које контролишу диспозитиви безбедности” (Foucault, 2004a, стр. 113). С тим трендом опозива се од класицистичког периода важећа етатизација друштва и доспева се у преокренут положај, у ком гуверменталност условљава државу.⁴

⁴ Како то да Фуко крајем седамдесетих година почиње да иступа као проponent либерализма? Како наводи Ален Болије (Alain Beaulieu), два су догађаја била преломна: Иранска револуција (о њој је Фуко извештавао с јесени 1978. године), поводом које је стао говорити о политичкој духовности (као позицији отпора према свету уколико он субјекту пружа ништа доли могућност потчињавања), и, исте године, окрет ка Канту и теми *Aufklärung* (где је докучио вредност аутономног субјекта). На курсевима из 1978. и 1979. године „у својој заинтересованости за либералну традицију, Фуко је изабрао да проучи специфичне механизме либералних технологија моћи. У том смислу, Фукоов либерализам није ни економски ни политички, већ најпре енвајронментални” (Beaulieu, 2010, стр. 807). Дакле, либерализам нултог ступња или либерализам који се прилагођава сваком окружењу.

Либерална парадиџма безбедности

Јуридикчки модел подарио је систем прописа с поделом на дозвољено и недозвољено, дисциплински је инкорпорирао јуридикчки (придодајући надзор и корекцију), а у безбедносном се оба чувају као оруђа, али не и као програми. Безбедносна путања је друкчија од правне и дисциплинске утолико што се њеним током не инсталира никаква искључујућа деоба, већ, како Фуко казује, с једне стране, долази одређивање *оптималној просека*, а, с друге, *границе прихватљивости*. На пример, ствар безбедности није да се феномен крађе укине, јер за то можда треба платити цену већу од добити, него да се удари граница његове економске одрживости и прихватљивости у сврху оптималне оперативности система.⁵ Комплекс безбедности мора моћи да се послужи дисциплинско-контролним и јуридикчким механизмима, па да, уколико догађање крађе изиђе из оквира прихватљивости, активира класична средства репресије. Оно што је специфично јесте то што ни тада његов циљ неће бити уништење или потпуна забрана, него враћање у оптималност, која подразумева да крађа у извесном степену може или чак *и треба* да фигурира. Фуко из тог разлога збори да „не постоји сукцесија: закон, потом дисциплина, потом безбедност, већ је безбедност начин да се додају и да у складу с механизмима особеним за безбедност профункционишу старе арматуре закона и дисциплине” (Foucault, 2004a, стр. 12). А ако је има, то би било на начин који је Фуко одбијао, али који је добро опазио – начин *Aufhebunga*: оно претходно се у садашњем не укида него у њему опстаје као функција а не супстанца. Ипак, за њега није било примарно да се избистри или негира предачка лоза, него да се примети како економски резон гуверменталности на сцену пушта диспозитиве безбедности чијим се радом његов лик шематизује, то јест баца у свет. Питање гласи: због чега Фуко посеже за појмом диспозитива? Због чега се није задржао на уобичајеним терминима техника, технологија или механизма безбедности?

Фуко је, по свему судећи, о диспозитивима први пут проговорио у књизи *Надзирајћи и кажњавајћи*, описујући казнени апарат као раздвајање нормалних од ненормалних. Стога би се не само затвори него и луднице и болнице могле класификовати као диспозитиви. У *Надзирајћи и кажњавајћи* тај се назив конкретизује применом на у њој исказан тип моћи, па Фуко бележи да „дисциплиновање претпоставља диспозитив који принуду намеће погледом” (Foucault, 1975, стр. 173). Најмаркантнији међу њима је паноптикон, али нам се још увек не каже шта је диспозитив као такав.

⁵ Фуко је одабрао тај пример рекавши како је детињаст али адекватан да ослика промену у поређењу с два конкурентска модела.

У *Вољи за знањем* (1976), у којој такође не каже ништа о томе, Фуко је усредсређен на обраду диспозитива сексуалности. Донекле слично дисциплинским, и он се испоставља машином за произвођење субјеката као потчињених, будући да омогућава продор како у живот јединке (анатомо-политика или дисциплина), тако и у живот врсте (биополитика становништва). С диспозитивом сексуалности, у оптицају није пригушивање, већ захтев да се коначно проговори, да се секс пропусти кроз, како Фуко каже, *жрвањ језика*, па да се тако разоткрију патолошка чворишта и да се, самим тим, утре пут за терапеутске интервенције и акте нормализације. Као учинци његове делатности „јављају се та нова лица: нервозна жена, фригидна супруга, равнодушна или убилачки опседнута мајка, импотентан, садистички, перверзни муж, хистерична или неурастенична ћерка, прерано сазрело а већ исцрпљено дете, млади хомосексуалац који одбацује брак или запоставља своју жену” (Foucault, 1976, стр. 146). Сви они, заједно или засебно, јесу отворен позив педагозима, психијатрима, лекарима и целокупној мрежи институционалног збрињавања, а уистину регулаторног спровођења моћи. Фуко у завршној реченици те књиге наводи да је иронија диспозитива сексуалности то што нас он нагони да помислимо како је у питању наше ослобођење, јер нас лишава потискивања и забрана које су миленијумима доминирале пољем секса док, збирно узев, рећи *да* сексу не значи рећи *не* моћи.

Међутим, диспозитив сексуалности је, наводећи секс ка језику, неочекивано пристигао до „потапања преобилне производње говора о сексу у поље вишеструких и покретних односа моћи” (Foucault, 1976, стр. 129). То ће рећи да је биополитичко зазивање секса довело до обелодањивања непрегледне, контроли неподложне територије, а Фукоово помињање вишеструкости и покретности односа моћи сигнализира да је она настављена бројним силама отпора којима моћ мора да се прилагођава. Тиме се наговештава излазак из сфере регулације и прелажење у модус управљања и диспозитива безбедности.

У разговору са Аленом Гроришаром (Alain Grosrichard), вођеном 1977. године поводом *Воље за знањем*, Фуко повезује три, кроз приказ диспозитива сексуалности већ наслућене, тачке:

„Оно што покушавам да означим тим именом је, прво, један одлучно хетероген скуп, који садржи дискурсе, институције, архитектонска уређења, регулаторне одлуке, законе, административне мере, научне исказе, филозофске, моралне, филантропске пропозиције... Сам диспозитив је мрежа која се може успоставити између тих елемената. Друго, у диспозитиву бих хтео да запазим праву природу везе која може постојати између тих хетерогених елемената... Треће, под диспозитивом разумем неку врсту – рецимо – формације која, у датом

историјском тренутку, као главну функцију има то да одговори на неку хитност.” (Foucault, 1977a, стр. 299)

Затим је, потврђујући констатацију Жоржа Важемана (Georges Wajeman) да је диспозитив онда учвршћен и као структура и као генеза, додао како су у генези диспозитива важни моменти *функционалне наддетерминације* (пошто изазива преуређивање хетерогености које се дотакне) и *стратешкој испуњавања* (када се изненадни ефекти диспозитива искористе за неку нову сврху или стратегију). Резимирајући цео експланаторни низ, Фуко је рекао да је „диспозитив увек уписан у игру моћи, али [да] је и увек повезан с границом или границама знања која се из њега рађају, али га и условљавају. То је диспозитив: стратегије односа снага које подупиру те типове знања и подупрте су њима” (Foucault, 1977a, стр. 300).

Ако покушамо да све те одлике диспозитива синтетизујемо и синхронизујемо са Фукоовим поставкама о гуверменталности и либералној парадигми безбедности, добићемо перспективу у којој се образују нова тумачења историјског хоризонта, још увек нашег колико и Фукоовог. Погледајмо изблиза.

Фуко је на првом предавању *Безбедносни, територије, становништва* уочио да и дисциплински диспозитив може да се уприличи као онај безбедносни, јер педепса не мора да се догоди у дисциплинском кључу као одмазда, застрашивање или превенција већ, како то од зачетка модерног доба махом јесте, може да се јави и као *управљање*. Иако кажњавање генерално спада у дисциплинску регулацију, казна као акт поправљања прекорачава тај фах. Сам Фуко ту могућност не региструје у књизи о рођењу затвора, где је поправљање неупитни део дисциплинског асортимана, већ до његовог безбедносног профила доспева три године доцније, са тезом о гуверменталности. Он га и тад помиње само овлашно, а ми га наглашавамо због тога што се у њему налази функционисање диспозитива безбедности по ставкама којима је Фуко дефинисао диспозитив уопште.

Поправљање урачунава могућност да се преступ понови и тиме се сврстава у ред техника намењених управљању ризиком. Другим речима, концепт поправљања свој смисао постиже не у опсегу анатомио-политичке регулације него у скупу који одређују питања оптималног просека и границе прихватљивог. На том примеру видимо како се у диспозитиву безбедности: 1) одиграва мешање хетерогених састојака (поправљање повезује институције с моралним и филантропским поставкама); 2) обзнањује природа везе која се међу њима установљује (програм вештине управљања); 3) формира одговор на извесну хитност (потребе новог управљачког ума). Уз то, у казненом поправљању разабире се и: 1) функционална наддетерминација, унутар које се мења однос регулације и управљања; б) стратешко испуњавање, по коме ризик од рецидива може да исходи непредвиђеним

последикама, па да, у крајњем, доведе до формирања масивног преступничког миљеа, употребљивог за многе политичке и економске циљеве.⁶ Међутим, диспозитиви безбедности нису само експресија диспозитива уопште. Да се говор о њима не би редуковао на читавање одредбене моћи суђења и супсумцију појаве под појам, морају се утврдити, како их Фуко назива, простори безбедности, проблем алеаторности, нормализација и питање становништва.

Простор безбедности се „односи на темпорално и неизвесно” (Foucault, 2004а, стр. 22) и за разлику од јуридикске систематике по којој је простор суверена територија, или оне дисциплинске, кад се простор конституише као хијерархијска структура, диспозитив безбедности обликује простор као медијум деловања. Што се *проблема алеаторности* тиче, Фуко га разуме као однос према догађају. Са становишта безбедности, догађај је оно што, феноменолошки сажето, измиче акту протенције и што може да изврши препад; може, у најгорем, да се покаже као лоша срећа. Кад се пак ради о *нормализацији*, она се, безбедносно потакнута, не одвија тако што се прво успостави норма а за њом крене тренинг или дресура како би се она спровела (што је типично за дисциплински модел), него тако што се кроз нивелацију неприхватљивог и прихватљивог идентификује норма која постаје „игра у унутрашњости диференцијалних нормалности” (Foucault, 2004а, стр. 65). Најпосле, питање становништва омогућује да се људско мноштво унутар управљачких *curriculuma* не тематизује више као колекција потчињена вољи суверена или као субјект права, него као „скуп процеса којима треба управљати на основу онога што је у њима природно” (Foucault, 2004а, стр. 72) или спонтано.

Поента није само у томе што се са диспозитивом безбедности филтрира становништво него и у оном да јављање људи као становништва захтева творбу безбедносног прибора. Тако на позорницу ступа оно што је Фуко назвао *оштрим режимом људских дића*, а што се указује као средина за извођење управљачких пракси. Услов свих услова је, према његовом мишљењу, био да се људски живот појави као одвојен објект старења, што је постало могуће оног часа кад се људски род реинтерпретирао као

⁶ Једна од сврха казног апарата је, како пише у *Надзирајући и кажњавајући*, претварање прекршиоца закона у преступника. Док је законска казна уперена на само злодело, казни апарат циља живот починиоца и постепено креира преступничку средину као ресурс. „Постојање законске забране ствара поље незаконитих делатности, које се контролише и доноси недозвољени профит преко мреже елемената који су сами илегални али којима се да руковати посредством њиховог организовања у преступништво појединаца, и самих с оне стране закона, али који су организованим преступнишвом постали манипулативни. Преступништво је средство за управљање и експлоатацију илегалних делатности” (Foucault, 1975, стр. 285). Нема сумње да је Фуко већ у тој књизи баратао материјом гуверменталности, али требало је сачекати још неку годину да се то све повеже у кохерентан и појмовно уређен низ.

људска врста, односно, као врста унутар области са осталим живим врстама. Друкчије речено, кад је дошла ера биополитике. Међутим, хтети доказати првенство биополитике над диспозитивом безбедности, или примат безбедности над биополитиком и биомоћи, било би несврховито јер „механизми моћи су интринзичан део свих тих односа, на циркуларан начин: они су им и последица и узрок” (Foucault, 2004а, стр. 4). Тај дво-струки, повратни или реципрочни утицај основни је постулат, уједно и налаз, Фукоовог проблематизовања безбедности.

Реаговања и одјеци

Из накупине одговора на Фукоове назоре о управљању и његовим инструментима, одабраћемо она два која их тумаче како је препоручио, као „онтологију нас самих” и „историјску анализу граница које су нам постављене” (Фуко, 2010, стр. 432), тј. као критичко искушавање савремености. Најпре издвајамо мишљење Фредерика Гроа (Frédéric Gros) о нашем времену као *четвртог добу безбедности*. Најстарије би, каже, било оно обележено латинским *securitas*, изведеним из *sine curae* (без бриге), које је еквивалент грчке *a-taraxia*, током ког се безбедност доживљавала као ментално стање достигнуто духовним вежбама. О њему је Фуко говорио на курсу *Херменеутика субјекта* (1982). Друго је било империјално, доба хришћанског миленаризма и вере у царство последњих дана које је, према *Посланици Солуњанима*, требало да буде проживљено као *paix et securitas* и које Фуко успут помиње на последња два курса (1983–1984). Треће доба је, тврди Гро, период вестфалске Европе као владавине државног разлога. Фуко га је прорадио кроз предавања *Треба бранићи друштво и Безбедности, шеријорија, сивановништво*.

Четврто доба безбедности било би оно које отпочиње с уласком биополитике и иманентних јој диспозитива безбедности. Гро, као њихове најупечатљивије црте, истиче владање по принципима што-мање-управљања и раздвајања друштва од државе. Тиме се локације безбедности мењају, „то више нису границе које дефинишу простор држава, него, унутар саме територије, аеродроми и железничке станице, или ти раскршћа комуникације и размене” (Gros, 2016, стр. 25), којима се мора приденути и сајбер-простор, неодредљив у терминима спољашњости, границе или унутрашњости државе и њене територије. Најновије време је пречистило два безбедносна лика – *сумњивца* и *жриву*:

„Сумњивац се мора одвојити од непријатеља, који припада трећем добу безбедности. Непријатељ долази споља и сама чињеница његове претње попуњава рупе у националној заједници... Сумњивац се,

међутим, по дефиницији не може лоцирати и непредвидљив је. Он је ту, надхват руке, а његово претеће присуство претвара ме у странца чак и према мојим суседима. Живимо у времену сумње и неповерења: сумњивих индивидуа, сумњивих пакета, сумњиве хране... С друге стране налази се жртва. Нови *дисциплини* безбедности преокреће индивидуу, пре него државу, у свети објект. Тако је патња индивидуе, њено виктимизовано стање, оно што је сад постало скандалозно.” (Gros, 2016, стр. 27)

Утолико је четврто доба безбедности одређено игром – неки би рекли дијалектиком – сумњивца и жртве у спонтаном отицању биополитичког управљања. Дидије Биго (Didier Bigo) разазнаје глобалну (не)безбедност и стање нелагодности као његове компоненте. Прислањајући Фукоову теорију гуверменталности уз време после 11. септембра, он је евидентирао делатност посве новог диспозитива безбедности, ког је именовао као *ban-opticon*. За други део те речи нећемо се питати откуда долази, али ћемо одмах набрати чело, пошто Фуко *opticon* везује за дисциплинске, а не за безбедносне диспозитиве. Оправдање за тај *crossover* налази се у оном *ban*- до ког Биго стиже преко Жан-Лица Нансија (Jean-Luc Nancy). Потоњи је, проучавајући етимологију речи *abandon*, закључио да је „порекло ’напуштања’ (*abandon*) стављање на милост (*la mise à bandon*). Та милост (*bandum*, *band*, *bannen*), то је поредак, прескрипција, декрет, допуштење, и моћ која задржава слободно располагање. На-пустити, то значи предати, поверити или испоручити једној таквој сувереној моћи, и предати, поверити или испоручити њеном изопштењу (*ban*), што ће рећи њеном проглашењу, позиву и пресуди... Лишеност напуштеног бивствовања мери се неограниченим строгостима закона ком је изложено... Бити изопштен не значи бити подвргнут неком закону, него закону у потпуности. Будући препуштен закону апсолутно, изопштени је истовремено напуштен и изван сваке јурисдикције” (Nancy, 1983, стр. 149–150).

По томе *ban*- из *ban-opticon* упућује на изопштеност и искљученост, што, према мишљењу Ђорџа Агамбена (Giorgio Agamben), кога сам Биго наводи као допуну Нансију, значи да се закон јавља као празна форма релације, чиме престаје да буде закон и премеће се у „појас неразлучивости закона и живота – у ванредно стање” (Agamben, 1998, стр. 59). Шта Биго с таквом појмовном констелацијом жели да постигне? Он полази од тога да се у откосу 11. септембра, не само у Америци него и у европским земљама, озваничио сет мера којима се суспендују индивидуалне слободе како би се осигурао живот као голи опстанак или, фукоовски казано, живот на нивоу врсте, те да се биополитичко управљање безбедношћу показало као неодређено пролонгирање и нормализација ванредног стања. Ко у таквој гуверменталној поставци има статус посматраних и изопштених?

Према мишљењу Бигоа, нови, глобализовани диспозитив безбедности, који у себи спаја надзорну и изопштавајућу функцију, није фокусиран на целину или на свакога, него на мању групу људи, на оне „који су заробљени императивом мобилности, док је већина нормализована” (Bigo, 2008, стр. 32). Ради се о избеглицама, мигрантима – људима без папира. Они су ти који у савременом безбедносном пејзажу стичу положај гроовског сумњивца и нансијевско-агамбеновског изопштеника, препуштеног у исти мах и закону и чистој, законом неспутаној, суверености (кроз, рецимо, посматрање и задржавање уз кршење *habeas corpus* акта, било у прихватним центрима, било у затворима попут гвантанамског).⁷ И док паноптикон има дисциплинску улогу стога што циља целину друштвеног тела, *ban-opticon* је класичан диспозитив безбедности зато што управља кроз прорезе оптималног просека и границе прихватљивог:

„*Ban-opticon* карактерише ванредност моћи (правила хитности и њихова тенденција да постану трајна), тако што искључује извесне групе у име њиховог будућег потенцијалног понашања и тако што нормализује оне неискључене кроз производњу нормативних императива, од којих је најважнији слободно кретање (такозване четири слободе кретања у ЕУ: добара, капитала, услуга и особа). Овај *ban-opticon* је постављен на нивоу на ком замењује националне државе и подстиче владе да ојачају међусобну колаборацију у мање или више глобализованом простору, како физичком, тако и виртуелном.” (Bigo, 2008, стр. 32)

Закључна разматрања

Фуко није био пророк у глобалном селу, али су два тренутка учинила да његово мишљење узме меру не само времену у ком је настало него да се протегне и на деценије које су за њим дошле. Први је био откриће биомоћи и њено рачвање на дисциплину и биополитику, а други повезивање биополитике са управљањем а не регулацијом. Тиме је освојена тачка гледишта из које се виде разне мутације гуверменталности, пре свих увођење диспозитива безбедности као механизма управљања. Гроово и Бигоово адаптирање Фукоа илуструје њихов аспект који је он назвао *шанатхойолийичким*. Доиста, Фуко је у бројним пригодама дао за право песимистичким разумевањима и прогнозама. Рецимо, на концу предавања „*Omnes et singulatim*” (1979) он иде дотле да каже:

⁷ Бигоовско тематизовање *ban-opticona* бесумње се отвара у правцу агамбеновског *homo sacra*, док оном нансијевском страном сеже до хајдегеровске бачености (*Geworfenheit*), чак и хришћанске дереликције. Ни до једне од тих постаја нећемо га пратити, али треба назначити да су оне уписане у мапу његове генезе.

„Успевајући да искомбинује те две игре – игру града и грађана и игру пастира и стада – у ономе што називамо модерним државама, наша друштва су се показала уистину демонским.“ (Фуко, 2010, стр. 260)

Многа читања Фукоових списа организована су као изолација и екстраполација томе сличних, условно говорећи дистопијских, целина. И Гро и Биго се, мада не у потпуности, ослањају на њих. Код Фукоа је истовремено отворен и сасвим друкчији видокруг. Пођемо ли од већ цитираних редака у којима се саопштило да је слобода гарант постојања моћи, па се затим сетимо да код позног Фукоа појам управљања, будући по њему операционалнији, замењује појам моћи, схватићемо да се гуверменталност, ако у неком моменту и омогући прогон сумњивца и апотеозу жртве или произведе бан-оптички надзор, простире и изван таквих, застрашујућих перформанси. При крају курса о безбедности, територији и становништву, Фуко упозорава на то да свако владање, па тако и управљање као владање владањима, подразумева отпор у облику против-владања (*contre-conduite*), евоцирајући револуционарну есхатологију по „којој ће грађанско друштво победити државу“ (Foucault, 2004a, стр. 364) као његово прво оглашавање. То је, уједно, и могућност која се, упркос разуверавањима што их свакодневица умножава, не сме пренебрегнути кад се већ зна да су спонтанитет, неизвесност и алеаторност конститутивне силе диспозитива безбедности, али, у разговору са Жаком Рансијером (Jacques Rancière) из 1977. године, Фуко полаже наду не у нехотично благородну нарав диспозитива већ у оно што је назвао *незаслим жариштем свих њобуна*:

„Плебс 'као такав' без сумње не постоји, али постији оно 'плебејско'. Постоји оно плебејско у телима, душама, у индивидуама, у пролетаријату, има га у буржоазији, али уз проширење разних облика, енергија, несводивости. Тај удео плебејског није у толикој мери оно што је спољашње односима моћи, већ је оно њихова граница, њихово наличје, њихов противудар (*contrescoup*), оно што на сваки испуст моћи одговара покретом за ослобађање од ње; то је оно што мотивише сваки нови развој мрежа моћи.“ (Foucault, 1977b, стр. 421)

Захваљујући навирању против-владања и плебејских противудара, чији наступ не зависи од класног порекла или статуса, а све у неслагасју с демонским тоновима који одјекују друштвеним ткивом, раскрива се да судбина ипак није у депресивном покоравању него у активној конфронтацији.

Све је то пак омогућено Фукоовим анализама, како их је назвао, *микрофизике моћи*, чији је можда најважнији налаз, записан у *Вољи за знањем*, да *тамо где има моћи има и отпор*. Могли бисмо га схватити као реплику Хелдерлинових (Friedrich Hölderlin) стихова из песме *Патмос – али где је отпорност, распе и сјајносно*, филозофски канонизованих преко

Хајдегера (Martin Heidegger). Поента је у томе да раст и развој управљачких механизма и пракси нису једнозначни догађаји, и да чак и уколико воде ка, према изразу с Фукоовог предавања о критици из 1978. године, распомамљености (*fureur*) моћи, у њихову структуру уписани су, као корелативна нужност, акти непослушности и неподлегања управљању. Услед такве микрофизичке поставке, моћ и управљање за Фукоа су, чак и кад их именује танатополитичким, далеко од тога да би представљали последњу реч.

Литература

- Agamben, G. (1998). *Homo Sacer: Sovereign Power and Bare Life*. Stanford: Stanford UP.
- Beaulieu, A. (2010). Towards a liberal Utopia: The connection between Foucault's reporting on the Iranian revolution and the ethical turn. *Philosophy and Social Criticism*, 36(7), 801–818. <https://doi.org/10.1177/0191453710372065>
- Bigo, D. (2008). Globalized (in)security: The field and the ban-opticon. In: D. Bigo & A. Tsoukala (Eds.), *Terror, Insecurity and Liberty (Illiberal Practices of Liberal Regimes)* (pp. 10–48). London – New York: Routledge.
- Dean, M. (1999). *Governmentality (Power and Rule in Modern Society)*. London: SAGE.
- Foucault, M. (1972). Sur la justice populaire. Débat avec les maos. In: M. Foucault (Ed.), *Dits et écrits II* (pp. 340–369). Paris: Gallimard.
- Foucault, M. (1975). *Surveiller et punir*. Paris: Gallimard.
- Foucault, M. (1976). *Histoire de la sexualité I (La volonté de savoir)*. Paris: Gallimard.
- Foucault, M. (1977a). Le jeu de Michel Foucault. In: M. Foucault (Ed.), *Dits et écrits III* (pp. 298–329). Paris: Gallimard.
- Foucault, M. (1977b). Pouvoirs et stratégies. In: M. Foucault (Ed.), *Dits et écrits III* (pp. 418–428). Paris: Gallimard.
- Foucault, M. (1981; orig. 1976). Les mailles du pouvoir. In: M. Foucault (Ed.), *Dits et écrits IV* (pp. 182–201). Paris: Gallimard.
- Foucault, M. (2004a). *Sécurité, territoire, population*. Paris: Gallimard.
- Foucault, M. (2004b). *Naissance de la biopolitique*. Paris: Gallimard.
- Foucault, M. (2014). *On the Government of the Living*. New York: Palgrave Macmillan.
- Fuko, M. (2010). *Spisi i razgovori*. Beograd: Fedon.
- Gros, F. (2014). The fourth age of security. In: V. Lemm & M. Vatter (Eds.), *The Government of Life (Foucault, Biopolitics and Neoliberalism)* (pp. 17–28). New York: Fordham UP.
- Lemke, T. (2001). „The Birth of Bio-Politics” – Michel Foucault's Lecture at the Collège de France on Neo-Liberal Governmentality. *Economy and Society*, 30, 190–207. <https://doi.org/10.1080/03085140120042271>
- Nancy, J-L. (1983). *L'impératif catégorique*. Paris: Flammarion.
- Senellart, M. (2004). Situation des cours. In: M. Foucault (Ed.), *Sécurité, territoire, population* (pp. 379–411). Paris: Gallimard.

Branko Lj. ROMČEVIĆ
University of Belgrade
Faculty of Security Studies
Belgrade (Serbia)

Dispositifs of Security (Foucault on Governing)

Summary

In this paper, we start from theses on governing, developed in Foucault's lectures from the course *Security, Territory, Population* (1978). Our goal is to use them, applying the method of close reading, to get to what he called the mechanisms and instruments of every governing, that is, to the dispositifs of security. In order to achieve this, we first consider the distinction that Foucault drew between the art of conduct and the art of government (governmentality), and then the distinction between regulation and governing. In this framework, we review the writings in which Foucault introduced the issues of biopower, discipline and biopolitics, and we find that in the 1978 lectures, he made a far-reaching change by linking biopolitics, previously defined as a regulatory technique, to governing. In the central part of the paper, we analyze his thematization of the economic rationale of governing and the determination of liberalism as a general paradigm of governmentality in the modern era, which results in a society that, as he says, is controlled by security dispositifs. The security program, unlike the disciplinary one, does not aim to abolish or suppress anything, but rather to determine the optimal average and bandwidth of the acceptable for each phenomenon. Then, discussing the similarities and differences between disciplinary dispositifs and sexuality dispositifs, established through Foucault's books *Discipline and Punish* and *Will to Knowledge* (the first volume of the *History of Sexuality*), we ask the question about dispositifs in general. Then we apply the obtained findings to the constitution of the security dispositif as a way to embody that equilibrium (between optimal average and bandwidth of the acceptable) in the social reality. In the final part, we consider two cases (Frédéric Gros on the fourth age of security and Didier Bigo on the ban-opticon) of the application of Foucault's theses to the period from the beginning of this century, emphasizing that the Foucauldian perspective, when all its constituents are taken into account, is neither pessimistic nor dystopian.

Keywords: conduct; regulation; discipline; biopolitics; governing; dispositifs.

Овај чланак је објављен и дистрибуира се под лиценцом *Creative Commons ауторство-некомерцијално 4.0 међународна* (CC BY-NC 4.0) | <https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>.

This paper is published and distributed under the terms and conditions of the *Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International* license (CC BY-NC 4.0) | <https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>.